

دانشگاه، امر به معروف و نهی از منکر

علی جباری ظهیرآبادی^۱

چکیده

این مقاله ضمن آشنا کردن خواننده با مفاهیم شرایط، مراتب، احکام و آداب امر به معروف و نهی از منکر، نقش استاد در تبیین و گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر، مراحل یادگیری ارزشهای اخلاقی، مبانی عقلانی امر به معروف و نهی از منکر و فرایند آن به این نتیجه رسیده است که اگر بخواهیم آثار امر به معروف و نهی از منکر را در جامعه مشاهده کنیم، باید مقدمات و سبب اثر بخشی در وصول به آنان و امکانات هدایت جامع را فراهم نماییم که مهمترین و بزرگترین وسایل تاثیر قدرت، بسیج و سازماندهی نیروهای آموزش دیده، متدین، مومن و جوانان پرشور و نشاط است و سازمان آموزش و پرورش و نظام آموزش عالی می توانند از مهمترین نهادهایی باشند که این فرایض را به نحو احسن آموزش دهند.

مقدمه :

شاید بتوان گفت که از وظایف مهم نظام آموزش و پرورش و نظام آموزش عالی هر کشور پس از آموزش خواندن و نوشتن چیزهایی است که هویت ملی یک ملت را به وجود می آورند. هویت ملی ما در سرزمین ما دین، زبان، ملیت و فرهنگ را تشکیل می دهد. پس ضروری است که در خانواده و مدرسه و دانشگاه افراد از همان ابتدا با این عوامل که سبب می شود که ایرانی از غیر ایرانی متمایز گردد آشنا شوند و مهمترین وظیفه آموزش و پرورش و نظام آموزش عالی در تربیت فراگیران کشور علاوه بر آموزش علم آموزش امر به معروف و نهی از منکر است که از همان ابتدا خوب را از بد تمیز دهند.

لغویین در کتب لغت معنای مختلفی برای معروف و منکر ذکر کرده اند درباره ی کلمه (معروف) که از ماده ی عرف می باشد و اسم مفعول است گفته اند: به معنی شناخته شده، نیک، خیر، رزق، احسان به دیگران اسم برای هر کاری که خوبی آن مورد تایید شرع و عقل باشد کلمه (منکر) از ماده انکار و (نکر) است و گفته اند به معنی ناشناخته زشت، پلید، حرام، و هر چیزی که شارع زشت شمرده و حرام کرده است.

اولین امر به معروف و نهی از منکر در قرآن کریم امر به معروف و نهی از منکر ذات حضرت حق است. خداوند متعال می فرماید: (ان الله بامر بالعدل و الاحسان و ایتاء ذی القربی و ینهی عن الفحشاء و المنکر و البغی یعظکم لعلکم تذكرون)

^۱ - دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت .

خداوند به عدل، احسان و بخشش به خویشاوندان فرمان می دهد و از فحشا، زشتکاری و ستم نهی می کند. این خداوند است که به عدل احسان و بخشش به نزدیکان (که عالیترین مصادیق معروف است) فرمان می دهند و امر می کند و از منکر و فحشا و تجاوزگری (که مفاهیم و مصادیق کلی منکر و کارهای زشت است) باز می دارد و نهی می کند.

بنابراین انسان به عنوان خلیفه ی و جانشین خداوند بر روی زمین که برای اجرای این فریضه گام پیش می نهد کاری خدای گونه می کند و رسالت خطیر و مسئولیت بزرگ الهی ایفا نمی نماید.

کلید واژه ها: امر به معروف و نهی از منکر، دانشگاه، استاد، دانشجو، آموزش و پرورش

« امر به معنای دستور دادن و فرمان دادن می باشد چنان که نهی با معنای بازداشتن است. استاد مطهری، معروف و منکر را اینگونه تعریف کرده است:

« کلمه " معروف " شامل همه هدف های مثبت اسلامی و کلمه " منکر " شامل همه هدف های منفی و غیر اسلامی می گردد و لهذا با چنین تعبیر عامی آمده است و اما امر به معروف و نهی از منکر، گر چه با تعبیر امر و نهی است، ولی به نصّ حدیث و فقه و تاریخ قطعی اسلامی، شامل هر دو وسیله مشروعی است که برای این هدفها، بشود این ساختمان را نگه داشت و توسعه داد. »

اما هر امر به معروفی و نهی از منکری یک سوی مراحل دارد که باید مرحله به مرحله انجام داد تا به یک ارزش اخلاقی تبدیل شود و اگر یکی از مراحل اجرا شود باید عکس جاری شود ممکن است منجر به فتنه و بی آبرویی شود.

شرایط، مراتب، احکام و آداب امر به معروف و نهی از منکر طبق دانشنامه آنلاین ویکی پدیا به صورت زیر آمده است:

شرایط امر به معروف و نهی از منکر:

امر به معروف و نهی از منکر با وجود برخی شرایط واجب می باشد و در صورت نبود آن شرایط تکلیف ساقط می شود و آنها عبارتند از:

- 1- کسی که امر یا نهی می کند، بداند آنچه را که دیگری انجام می دهد حرام است و آنچه را ترک کرده، واجب است، پس هرکس نمی داند این عمل که او انجام می دهد حرام است یا نه جلوگیری واجب نیست.
- 2- احتمال بدهد امر یا نهی او تاثیر دارد، بنابراین اگر می داند تاثیر ندارد امر و نهی واجب نیست.
- 3- شخص گناهکار اصرار بر ادامه کار خود داشته باشد، پس اگر معلوم شود، یا گمان کند، یا احتمال صحیح بدهد گناهکاری بنای ترک عمل را دارد و دوباره تکرار نمی کند، یا موفق به تکرار نمی شود، امر و نهی واجب نیست.
- 4- امر و نهی، سبب ضرر جانی یا آبرویی یا ضرر مالی قابل توجه، به خودش یا نزدیکان و همراهان، یا سایر مومنان نباشد.

مراتب امر به معروف و نهی از منکر:

برای امر به معروف و نهی از منکر، مراتبی است که اگر با عمل به مرتبه پایین تر، مقصود حاصل شود؛ عمل به مرتبه بعدی جایز نیست و آن مراتب چنین است:

1- با معصیت کار طوری عمل شود که بفهمد به سبب انجام آن گناه با او اینگونه عمل می‌شود مثل اینکه از او روبرگرداند یا با چهره عبوس با او برخورد کند، یا با او رفت و آمد نکند.

2- امر و نهی با زبان؛ یعنی به کسی که واجبی را ترک کرده دستور دهد که واجب را به جا آورد و به گناهکار دستور دهد که گناه را ترک کند.

3- استفاده از زور، برای جلوگیری از منکر و برپایی واجب؛ یعنی زدن گناهکار (بنا بر فتوای آیت الله خامنه‌ای مواردی که امر به معروف و نهی از منکر متوقف بر چیزی بیشتر از امر و نهی زبانی باشد، اگر در سرزمینی باشد که دارای نظام و حکومت اسلامی است و به این فریضه اسلامی اهمیت داده می‌شود، احتیاج به اذن حاکم و مسئولین ذیربط و پلیس محلی و دادگاههای صالح دارد)

احکام امر به معروف و نهی از منکر:

1- فراگیری شرایط امر به معروف و نهی از منکر و موارد آن واجب است، تا انسان در امر و نهی مرتکب خلاف نشود.

2- اگر بداند یا احتمال دهد که امر و نهی اش با تکرار موثر است، واجب است تکرار کند.

3- اگر بداند یا احتمال دهد، که نهی او در حضور جمع موثر است نه تنهایی، اگر انجام دهنده، آن عمل را بطور آشکار انجام می‌دهد جایز بلکه واجب است او را در جمع نهی کند و اگر چنین نیست بنا بر احتیاط واجب جایز نیست.

آداب امر به معروف و نهی از منکر:

مانند طبیعی دلسوز و پدری مهربان باشد.

قصد خود را خالص کند و تنها برای رضای خدا اقدام کند و عمل خود را از هرگونه برتری جویی پاک گرداند. خود را پاک و منزّه نداند، چه بسا همان که اکنون از او خطایی سرزده است، دارای صفات پسندیده‌ای باشد که مورد محبت الهی است، هرچند این عمل او هم‌اکنون ناپسند و مورد غضب الهی باشد.

اقسام امر به معروف و نهی از منکر دیدگاه محمد سلیمانی نویسنده تارنمای هیمة ی بادام:

1- قلبی: کم‌ترین مرتبه امر به معروف و نهی از منکر آن است که انسان در قلب خود نیکوکاران و مؤمنان را دوست داشته باشد و گنهکاران و بدکاران را دشمن بدارد و با این دو گروه برخورد متفاوت داشته باشد.

2- زبانی: در قسمت زبانی از روش‌های پند و موعظه، حکمت و پند و نیک استفاده می‌شود. و اگر امر به معروف و نهی از منکر زبانی، اثر بخش نباشد نوبت به مرتبه سوم می‌رسد.

3- عملی: « این مرحله دارای مراتبی است که باید مرحله به مرحله طی شود. مقاله نویسی، تألیف کتاب، تأسیس مدارس و مراکز تربیتی و معارف دینی و مرکزهای دعوت تبلیغ دین، صرف مال و وقت در ویران نمودن مراکز فساد، مثل مسجد ضرار در عصر پیامبر همه از شاخه‌های امر به معروف و نهی از منکر عملی است. »

میزان مناسب بودن اماکن آموزشی (مدارس، دانشگاه‌ها و...) برای اجرای بهتر فریضه امر به معروف و نهی از منکر:

پس از بررسی ابعاد مختلف امر به معروف و نهی از منکر که در بالا اشاره ای مختصر بدان شد، اکنون لازم است میزان مناسب بودن اماکن آموزشی و دانشگاه‌ها را از منظر خود مردم بدانیم.

توزیع پاسخگویان برحسب نظر آنان درباره میزان مناسب بودن اماکن آموزشی برای اجرای بهتر فریضه امر به معروف و نهی از منکر از پاسخگویان پرسیده شد: به نظر شما در اماکن آموزشی (مدارس، دانشگاه‌ها و...) تا چه حد می‌توان بهتر فریضه امر به معروف و نهی از منکر را اجرا کرد؟ جدول پایین نشان می‌دهد که 72/6 درصد از پاسخگویان عقیده دارند که در اماکن آموزشی تا حد «خیلی زیاد و زیاد» می‌توان فریضه امر به معروف و نهی از منکر را بهتر اجرا کرد. 19/1 درصد از پاسخگویان گفته‌اند که تا حد «کم و خیلی کم» می‌توان این فریضه را اجرا کرد و 4/9 درصد، بیان کرده‌اند که «اصلاً» نمی‌توان در اماکن آموزشی فریضه امر به معروف و نهی از منکر را اجرا کرد.

پاسخ‌ها	فراوانی	درصد،	درصد تجمعی
خیلی زیاد	367	38/1	38/1
زیاد	332	34/5	72/6
کم	125	13	85/6
خیلی کم	59	6/1	91/7
اصلاً	47	4/9	96/6
بی‌پاسخ	32	3/3	100
جمع	962	100	-

بنابراین اکثر پاسخگویان اماکن آموزشی را مکانی مناسب برای اجرای امر به معروف و نهی از منکر می‌دانند. صاحب‌نظران (80/4 درصد) بیش از مردم (71/8 درصد) گفته‌اند که در اماکن آموزشی تا حد «خیلی زیاد و زیاد» می‌توان فریضه امر به معروف و نهی از منکر را اجرا کرد.

بنابراین اکثر پاسخگویان، چه صاحب‌نظر و چه مردم عقیده دارند که در اماکن آموزشی نظیر مدارس و دانشگاه‌ها تا حد «خیلی زیاد و زیاد» می‌توان فریضه امر به معروف و نهی از منکر را اجرا کرد و در این میان صاحب‌نظران تأکید بیشتری در این باره داشته‌اند.

مردان با (74/8 درصد) بیش از زنان (با 70/8 درصد) عنوان کرده‌اند که در اماکن آموزشی تا حد «خیلی زیاد و زیاد» می‌توان فریضه امر به معروف و نهی از منکر را بهتر اجرا کرد.

بنابراین اکثر پاسخگویان زن و مرد معتقدند که در اماکن آموزشی تا حد بسیار زیاد می‌توان فریضه امر به معروف و نهی از منکر را اجرا کرد و در این میان مردان تأکید بیشتری کرده‌اند.

گروه سنی 51 ساله و بالاتر 9.87 درصد، بیش از گروه‌های دیگر و گروه سنی 21 تا 30 ساله (6/86 درصد) و 16 تا 20 ساله (6/69 درصد) کمتر از سایرین عقیده دارند که در اماکن آموزشی تا حد «خیلی زیاد و زیاد» می‌توان

فریضه امر به معروف و نهی از منکر را اجرا کرد.

بنابراین در همه گروه‌های سنی بیشتر پاسخگویان عقیده دارند که در اماکن آموزشی تا حد بسیار زیادی بهتر می‌تواند امر به معروف و نهی از منکر را اجرا کرد و در این میان تقریباً با افزایش سن، پاسخگویان بیشتر بر اجرای امر به معروف و نهی از منکر در اماکن آموزشی تأکید کرده‌اند.

زنان خانه‌دار با (5/95 درصد) و نظامیان با (9/91 درصد) بیش از دیگر گروه‌ها و بیکاران (6/66 درصد) و دانشجویان (با 7/67 درصد) کمتر از سایر گروه‌های شغلی عنوان کرده‌اند که در اماکن آموزشی تا حد «خیلی زیاد و زیاد» می‌توان فریضه امر به معروف و نهی از منکر را بهتر اجرا کرد.

بنابراین در همه گروه‌های شغلی، اکثریت پاسخگویان بر اجرای امر به معروف و نهی از منکر در اماکن آموزشی تأکید کرده‌اند و در این میان زنان خانه‌دار و نظامیان بیشتر و بیکاران و دانشجویان کمتر بر این مسأله تأکید کرده‌اند. متأهلان با (5/77 درصد) بیش از مجردان (با 2/68 درصد) عنوان کرده‌اند که در اماکن آموزشی تا حد «خیلی زیاد و زیاد» می‌توان فریضه امر به معروف و نهی از منکر را بهتر اجرا کرد.

بنابراین اکثریت افراد مجرد و متأهل بر اجرای امر به معروف و نهی از منکر در اماکن آموزشی تأکید کرده‌اند و در این میان متأهلان بیشتر بر این نکته تأکید ورزیده‌اند.

نقش استاد در تبیین و گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر:

در مورد نقش استاد در تبیین و گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر مقام معظم رهبری می‌فرمایند: « همه مردم باید وظیفه امر به معروف و نهی از منکر را برای خود قایل باشند و در محیط کسب، خانه، درس، دانشگاه و محیط کار و زندگی با زبان خوش و لحن مناسب، عمل خلاف و گناه را به خاطر تذکر دهند و سرانجام این مهم در مرحله عمل و اقدام، تنها با اجازه حکومت باید انجام شود. » تأکید این مقاله بیشتر بر محیط درس است و نقش مدیر کلاس که همان استاد است را در امر به معروف و نهی از منکر مورد بحث قرار می‌دهد.

شاید بتوان نقش استاد را در گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر را آنقدر با اهمیت دانست که در بعضی مواقع می‌تواند مهمترین و بیشترین تأثیر خود را در این زمینه بر دانشجو که آینده سازان ما هستند و مدیران و مدیر کل‌ها و... مملکت در آینده را تشکیل می‌دهند بگذارند.

نقش استاد را در گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر را به چهار دلیل می‌توان با اهمیت دانست. در مقاله حاضر این چهار مورد را به طور مختصر مورد بررسی قرار می‌دهیم.

این دلایل به شرح زیر می‌باشد:

1. استاد به عنوان الگوی دانشجوی می باشد و گفته ها و نصیحت های وی می تواند دانشجوی را تحت تأثیر قرار دهد.
2. فرهنگ و دین ما ایجاب می کند که ارزشهای اخلاقی و معنوی باید در دانشگاه ها گسترش پیدا کند و این به عهده استاد می باشد.
3. هم وظیفه شغلی و هم وظیفه شرعی استاد ایجاب می کند که در دانشگاه ها ترویج فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر در اولویت های یاد دهی استاد باشد.
4. نقش پذیری اجتماعی و اهمیت دادن به این ارزش های معنوی بیشتر در دوران دانشجویی می باشد که استاد می تواند با خلاقیت خود این دانشجویان را در جهت مثبت سوق دهد.

استاد به عنوان یک الگو:

در مورد اول دانشجوی یک گرایش مثبت دارد و استاد را به عنوان یک الگوی رفتاری خود می داند و در اکثر اوقات رفتارهای استاد خود را تقلید می کند حتی بعضی مواقع دوست دارد مثل استاد لباس بپوشد مثل او راه برود، مثل او صحبت کند. و حالا این استاد می تواند دانشجوی را به راه راست هدایت کند و هم می تواند دانشجوی را گمراه کند و او را از راه مستقیم منحرف کند، و با توجه به اینکه مهمترین اصل در امر به معروف و نهی از منکر اصل تأثیر است که در پی آن امر به معروف گسترش و ریشه منکر را در ذهن دانشجوی به یک امر خوشایند تبدیل کند و او را در جهت برقراری امر به معروف و نهی از منکر سوق دهد.

استاد همچنین باید از این موقعیت و اعتمادی که دانشجوی به وی دارد در جهت گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر در بین دانشجویان استفاده کند و این قشر پر جمعیت و تأثیر گذار در جامعه را به برقراری امر به معروف و نهی از منکر هدایت کند، تا آنها نقشی که در جامعه خواهند داشت، این فرهنگ را در جامعه گسترش دهند تا جامعه ای بدون منکر داشته باشیم.

اما دانشجوی باید به این نکته نیز توجه کند که « یکی از بزرگترین رموز آموزشی این است که شاگرد خود استاد را بپذیرد و نه زبان و استدلالش را. اگر استدلال استاد را بپذیرد در واقع استاد نقش ضبط صوت را دارد، استاد باید به گونه ای عمل کند که شاگرد خود او را بپذیرد، وجود او را که پذیرفت تحت تأثیر اخلاق و رفتار استاد از جمله، استدلالش قرار می گیرد، راه رسیدن به این مرتبه از استادی هم دو چیز است:

الف - تسلط و پختگی علمی ب (تقوی و وارستگی اخلاقی)

نظام پرورشی دانشگاه ها و مباحث مذهبی - اسلامی :

مورد دلیل دوم، باید این موضوع را متذکر شویم که « در بحث نظام پرورشی دانشگاه ها استاندارد آنچه در دانشگاه های ما باید انجام شود، با آنچه در دانشگاه های برتر سایر کشورها انجام می شود باید تا حد زیادی متمایز باشد. در واقع بحث پرورشی در کشور ما علاوه بر آن که با روحیات، خلیقات و نیازهای فراگیرندگان مرتبط است، به طور ویژه ای با مباحث مذهبی - اسلامی نیز در آمیخته است. بنابراین انتظار می رود که در دانشگاه ها استاندارد مؤلفه هایی از جمله ترویج فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر در حکم یک اصل در میان دانشجویان مورد توجه

قرار گیرد.» و بیشترین انتظار در ترویج چنین مباحث مذهبی - اسلامی از استاد می رود و این استاد است که در دانشگاه بیشترین برخورد را با دانشجویان دارد و می تواند نقش مهمی در مؤلفه هایی مانند گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر داشته باشد.

نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران می تواند با کلاس های ضمن خدمتی که در مورد امر به معروف و نهی از منکر برای اساتید می گذارد در ترویج و گسترش امر به معروف و نهی از منکر قدمی بلند بردارد تا جامعه ای به دور از فساد ها و منکرات و جامعه ای که مورد قبول خدا و انبیاء است را داشته باشیم و در امنیت کامل به سر ببریم.

ولی مشکل بزرگی که وجود دارد، موضوع پذیرش ابتدایی می باشد. همانطور که مشخص است دوره ابتدایی مهمترین دوره می باشد و باید افرادی آموزش دیده استخدام شوند. متأسفانه کسانی مانند سرباز معلم ها، نهضتی ها و دیپلمه ها که اصلاً در زمینه مذهبی و درسی آموزش ندیده اند در آموزش ابتدایی استخدام می شوند و نمی توانند نقش یک معلم خوب را، بر دانش آموزان ایفا کنند.

وظیفه استاد و گسترش ارزشهای اخلاقی :

دلیل سومی که نقش استاد را در گسترش امر به معروف و نهی از منکر را با اهمیت می کند، وظیفه شرعی و شغلی استاد است. « یک استاد باید بر اساس نیازهای واقعی تربیتی و آموزشی دانشجویان به کار خود ادامه دهد و نه با هرچه پیش آید، خوش آید و از سر تفنن و تنوع. در رفتار و کردار و گفتار و اندیشه معلم نباید هیچ بخش بی تفاوت و بی جهت و بی تحرک و بیهوده موجود باشد و از همه وجود او باید جدیت و هدفداری نمایان گردد. » استاد علاوه بر اینکه وظیفه دارد مطالب مربوط به کتاب درسی را به دانشجویان یاد دهد باید نسبت به مسائل مذهبی - اسلامی و پرورشی از جمله گسترش امر به معروف و نهی از منکر نیز برنامه خاصی در کلاس درسی داشته باشد و فقط اتکا به موارد درسی نکند. او می تواند گسترش امر به معروف و نهی از منکر را در اولویت های اولیه یاددهی خود قرار دهد، تا وظیفه شرعی و شغلی خود را ادا کرده باشد و دانشجویانی متعهد به ارزشهای اخلاقی را برای جامعه آینده تربیت کند. اساتید باید استاد مطهری را یک الگو قرار دهند، مثلاً، « آقای مطهری نخستین ویژگی اش در مقام درس دادن این بود که انسان وقتی پای درسش می نشست احساس می کرد ایشان در حال انجام وظیفه دینی است. »

مراحل یادگیری ارزشهای اخلاقی از جمله امر به معروف و نهی از منکر به دانشجویان :

مرحله نخست: دانشجویان پذیرش قوانین و مقررات اخلاقی، ارزشها و ضد ارزشها و رفتارهای خواسته شده از سوی اساتید را در ذهن خود بر اساس پیامدهای جسمانی و آنی آن را ارزیابی می کنند و باید استاد در این مرحله یاددهی را بر مبنای نزدیک شدن به احساس خوشایندی (خوشی و لذت) انجام دهد. در مرحله دوم دلیل اطاعت دانشجو از استاد مورد قبول قرار گرفتن و حفظ موقعیت اجتماعی است. استاد باید یاددهی خود را بر مبنای توجه به جمع و گروه و محرومیت و طرد از موقعیت باشد.

در مرحله سوم: « اطاعت ریشه در اعماق دل و جان آدمی دارد و این نوع اطاعت و پذیرش مقررات با طیب خاطر به عمل منجر می شود، چه کسی حضور داشته باشد چه نداشته باشد. اگر شرایط بیرونی هم تغییر کند، باز فرد از قبول و عمل به عقیده و ارزشهای خود دست بردار نیست » و استاد باید به این مرحله تأکید بیشتری داشته باشد.

حساسیت دوران دانشجویی و نقش پذیری اجتماعی :

اما دلیل چهارم هم خیلی مهم می باشد، زیرا بیشتر انسانها در دوران دانشجویی نقش پذیری اجتماعی و اخلاقی خود را می گیرند و در این مرحله بیشتر به دنبال مسائل دین و مذهبی می باشد و کنجکاو است و تأثیر پذیری زیادی نسبت به گفتارهای استاد دارد و استاد نیز باید از این فرصت استفاده کند و در حد امکان در گسترش و تبیین امر به معروف و نهی از منکر تلاش کند تا با هدایت دانشجویان به این سمت امر به معروف و نهی از منکر در جامعه بگستراند و مردم را با فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر آشنا کند.

مبانی عقلانی امر به معروف و نهی از منکر:

طی ده قرن گذشته پیوسته این سؤال مطرح بوده است که آیا می توان امر به معروف و نهی از منکر را به مبانی استوار عقلی مستند ساخت به گونه ای که با صرف نظر از همه ادله ای که از طریق وحی در کتاب و سنت آمده است، قابل اثبات باشد؟

عده ای از فقها و متکلمین، به این سؤال پاسخ منفی داده اند و بزرگانی مانند سید مرتضی، ابی الصلاح حلبی، خواجه نصیرالدین طوسی و صاحب جواهر، از اثبات عقلانی آن اظهار عجز کرده اند. در مقابل آنان، شیخ طوسی، علامه حلی، شهید اول، شهید ثانی، کاشف الغطاء، شیخ انصاری و بالاخره امام خمینی، تلاش کرده اند تا با کاوشهای عقلی، ضرورت و لزوم آن را به اثبات رسانند.

برخی محققان اساساً این اختلاف علمی را بیهوده تلقی کرده و بررسی در این زمینه را بی ثمر دانسته اند چرا که با وجود ادله متقن و معتبر نقلی بر وجوب امر به معروف و نهی از منکر که در کتاب و سنت آمده و مورد قبول همه فرق اسلامی قرار دارد، بحث از بود یا نبود دلیل عقلی، نتیجه ای در پی نخواهد داشت و همچنان که نفی آن، ضرری به اصل مسأله نمی زند، اثبات آن نیز عملاً سودی به دنبال ندارد و به هر حال وظیفه ما روشن است. (اردبیلی، ج 7، ص 530)

با این تحلیل، امر به معروف و نهی از منکر، از احکام ابداعی شرع نیست، و در همه جوامع و نظامهای حقوقی، ماهیتی شناخته شده و مقبول دارد، هر چند که اسلام برای این موضوع عقلایی - مانند موضوعات دیگری از قبیل نکاح - احکام و ضوابط خاصی قرار داده است. با این تفاوت که در دیگر نظامهای حقوقی، چون قانون، به «روابط اجتماعی» انسانها اختصاص دارد، از این ضمانت اجرا نیز در همان محدوده، ایفای نقش می کند، ولی در نظام حقوقی اسلام، چون قانون دایره گسترده تری دارد و ابعاد فردی زندگی را نیز در بر می گیرد، لذا ضمانت اجرای آن نیز به شکل وسیع تری، نقش آفرینی می کند. همچنین این ضمانت اجرا، انحصاراً در اختیار دولت قرار ندارد تا نیازمند یک تشکیلات وسیع باشد و نیز اختیار اجرای آن به انحصار دولت در نیامده است، تا کارشکنی دولتمردان،

خللی در آن ایجاد کرده و یا نهادهای دولتی را از شمول آن معاف دارد، بلکه چنین نقشی بر عهده عموم مردم نهاده شده، و البته دولت اسلامی نیز وظایف خاصی در این زمینه بر عهده دارد. (سروش ص 62)

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان همین مطلب را مطرح کرده است، هر چند تعبیر ایشان مسامحه‌آمیز است:

در جامعه اسلامی، «قوه مجریه» از یک گروه خاص و تعداد محدود تشکیل نمی‌شود بلکه این قوه همه شهروندان را در بر می‌گیرد و تک تک افراد وظیفه دارند دعوت به خیر نموده و امر به معروف و نهی از منکر کنند. (طباطبایی، ج 4، ص 124)

فرایند امر به معروف و نهی از منکر:

سومین دسته از شرایط، شرایطی است که به خود امر به معروف و نهی از منکر، و نه امر و مأمور یا ناهی و منهی، مربوط می‌شود. عبدالقادر عوده در این باره می‌نویسد: «برای امر به معروف شرایط و زمان‌های خاصی وجود ندارد، زیرا امر به معروف نصیحت، هدایت و تعلیم است و تمام این‌ها در هر وقت و هر مناسبتی جایز است اما نهی از منکر و تغییر منکر شرایط خاصی دارد که برای جواز نهی از منکر یا تغییر منکر، تحقق آن‌ها واجب است»؛ (نوری، 1375، ص 501).

اما این تفصیل در کلام فقها دیده نمی‌شود و آن‌ها شرایط را به طور کلی مطرح کرده‌اند؛ هر چند شرایطی که آن‌ها بیان نموده‌اند، با آنچه عبدالقادر عوده گفته است یکی نیست. به نظر می‌رسد حتی امر به معروف نیز آن چنان که عوده تصور کرده است مطلق نباشد و برای آن نیز شرایطی وجود داشته باشد، مثلاً «احتمال تأثیر» از جمله شرایطی است که هم در باب امر به معروف مطرح است و هم در باب نهی از منکر، یا مثلاً «تمسک به کم‌ترین وسیله» که عبدالقادر عوده در باب رفع از منکر بیان کرده است در باب امر به معروف نیز مطرح می‌باشد، زیرا در باب امر به معروف نیز رعایت مراتبی که ذکر آن گذشت ضرورت دارد. یا مثلاً «رعایت موازین و حدود الهی» در هر دو بحث امر به معروف و نهی از منکر جاری است. از این رو بهتر است و بلکه باید شرایط را به طور عام مطرح کرد و نه صرفاً ناظر به منکر، گرچه در باب منکر برخی شرایط خاص نیز می‌تواند مطرح شود که در پایان به آن اشاره می‌کنیم.

احتمال تأثیر: از جمله شرایط ناظر به امر به معروف و نهی از منکر آن است که باید احتمال داده شود که امر و نهی به نوعی مؤثر واقع شود. در بین فقهای شیعی هیچ‌گونه خلافی در این مورد وجود ندارد و علامه در کتاب «منتهی» فرموده است: «این مسئله اجماعی است، بلکه به قدری روشن است که نیاز به استدلال ندارد». در این زمینه به روایات متعددی تمسک شده است که البته برخی از نظر سند و برخی از نظر دلالت مخدوش است. مثلاً به روایتی از «داوود رقی» تمسک شده است که گفته: «امام صادق (ع) فرمود: سزاوار نیست برای مؤمن که خود را ذلیل و خوار کند. شخصی پرسید: چگونه؟ امام (ع) فرمود: در مسئله‌ای دخالت کند که قدرت انجام آن را ندارد»؛ (حر عاملی، بی تا، ج 12: 425). یا مثلاً به روایت «یحیی الطویل» تمسک شده است که گفته: «امام صادق (ع) فرمود: جز این نیست که شخص با ایمانی، مورد امر به معروف و نهی از منکر قرار می‌گیرد که در او اثربخش باشد یا شخص

نادانی که در پرتو آن دانا می شود، ولی صاحب شمشیر و تازیانه (حاکم ظالم) امر به معروف و نهی از منکر نمی شود؛ (همان: 400). ولی روشن است که سند این روایت به دلیل وجود یحیی الطویل ضعیف است. آن چه دلیل بر این شرط است، حکم عقل است. اما سخن در محدوده و گستره آن است. تأثیری که در مورد امر به معروف و نهی از منکر لازم است، عمومیت دارد؛ یعنی هم شامل شخص به جا آورنده بدی‌ها و ترک کننده خوبی‌ها می شود و هم شامل افراد دیگر جامعه می شود. بنابراین صرف احتمال تأثیر کفایت می کند و نیازی نیست که انسان ظن به تأثیر داشته باشد. البته جمعی از علما مانند محقق حلی در کتاب شرایع گفته‌اند: «اگر ظن «گمان قوی» پیدا کرد که امر و نهی او اثر ندارد، این دو فریضه واجب نیست»؛ (محقق حلی، 1403ق، ج 1: 342). ولی آن چه از سیره ائمه معصومین و رفتار مدافعین دین فهمیده می شود این است که بایستی حتی در فرض ظن به عدم تأثیر و با اندک احتمال عقلایی بر تأثیر، به امر به معروف و نهی از منکر اقدام کرد. البته اگر احتمال عدم تأثیر به قدری زیاد باشد که انسان یقین به لغویت امر به معروف و نهی از منکر پیدا کند جایی برای انجام آن نخواهد بود.

تمسک به کم‌ترین وسیله (مرتبه): دومین شرط در امر به معروف و نهی از منکر این است که امر و نهی باید به کم‌ترین وسیله (مرتبه) ممکن انجام گیرد، زیرا اصل بر «آزادی» افراد است و در محدود نمودن آزادی افراد باید به کم‌ترین وسیله اکتفا شود. این نکته هم در امر به معروف و نهی از منکر جاری است؛ زیرا حرمت ایذای مؤمن اقتضا می کند در هر دو فرض، با وجود امکان تمسک به مرتبه پایین‌تر، مرتبه بالاتر کنار گذاشته شود.

ضمن این که مقصود از امر و نهی، حل مسئله است نه مسئله سازی و شخص امر و نهی شونده نیز حقوقی دارد که باید به آن احترام گذاشت. از این رو باید منطق «الایسر فالایسر» را رعایت کرد. امام خمینی (ره) حتی با احتمال به هدف رسیدن در مرتبه‌ای، تجاوز از آن را حرام می‌شمارد؛ (امام خمینی، 1376، ج 1: 476).

رعایت حدود و موازین شرعی: رعایت حدود و موازین شرعی سومین شرطی است که باید در امر به معروف و نهی از منکر اعمال گردد. این شرط انجام امر به معروف و نهی از منکر را به هر طریق و وسیله‌ای ممنوع می‌سازد. از این رو اگر نهی از منکر متوقف بر تجسس و کاوش در امور شخصی مردم باشد حرام است، زیرا خداوند از تجسس در امور دیگران نهی فرموده است. مشروعیت راه‌ها و روش‌ها از جمله اموری است که در سیاست جنایی اسلام به شدت بر آن تأکید می‌شود. غزالی درباره عدم جواز تجسس برای نهی از منکر می‌نویسد: «شرط سوم آن که معصیت ظاهر بود بی تجسس محتسب. اما تجسس نشاید و هر که در خانه شود و در بندد، نشاید که بی دستوری وی در شدن و طلب کردن تا چه می‌کند و نشاید از در و بام نغوشه کند تا آواز رود بشنود و حسب کند، بلکه هر چه خدای تعالی بپوشاند پوشیده باید داشت. و اگر فاسقی چیزی زیر دامن دارد و شاید بود که خمر باشد، نشاید که گوید: فرا نمای تا چیست؟ که این تجسس بود»؛ (غزالی، 1374، ج 1: 506 و 507).

به نظر نگارنده برای هر چه بهتر انجام شد فرایند امر به معروف و نهی از منکر در هر سازمان باید امر به معروف و نهی از منکر خاص خودش آموزش داده شود. مثلاً آموزش و پرورش وظیفه آموزش منکرات فرهنگی و تربیتی را به عهده داشته باشند:

1- جهل و نادانی.

2- عقب‌گرد به سنتهای غلط دوران طاغوت.

- 3- گرایش به فرهنگ مبتذل بیگانه به خصوص غرب و ترویج مدو فرم لباس و آرایش غربی.
  - 4- پیروی از بیگانگان در اموری مانند کروات زدن ریش تراشی و دیگر اموری که با فرهنگ اسلامی همسویی ندارد.
  - 5- پوشیدن لباس های زننده که بعضا عکس ها و عبارات زشت بر روی آن ها منعکس شده است.
  - 6- نوشتن جملات مستهجن و زشت بر روی خود روها و دیوارها .
  - 7- عدم رعایت حجاب و پوشش اسلامی.
  - 8- پوشیدن لباس های تنگ و جوراب های کوتاه و نازک و بدن نما و هر گونه پوششی که موجب گسترش فرهنگ ابتذال از خود بیگانگی وسلطه فرهنگی بیگانگان می شود و جامعه را از معنویت تهی می سازد.
  - 9- پوشش مردان و جوانان نیز چنانچه موجب اشاعه ی فحشاء و بی بند و باری گردد.
  - 10- اختلاط دختران و پسران، مردان و زنان در مکان های عمومی و مراکز علمی و دانشگاهی .
  - 11- ترویج و توزیع نوارهای کاست ویدئویی مبتذل.
  - 12- گذاشتن نوار و ترانه مبتذل در ملا عام یا در منزل محل کار و امثال آن .
  - 13- طرفداری از افراد منحرف و گروه های فاسد وارداتی و نظریات ضد اسلام.
  - 14- سخنان بیهوده و منافی عمومی و سلامت جامعه بر زبان جاری کردن به ویژه در تاکسی ، اتوبوس ، مینی بوس و اماکن و غیر عمومی.
- در مدارس ستون مشخص کننده معروف (کارهای نیک) را با توجه به سن دانش آموزان در جلسات و کلاس های پرورشی توضیح داده شود.
- 1- ایمان
  - 2- تلاوت قران
  - 3- اندیشیدن و تفکر
  - 4- توکل و اعتماد به خداوند متعال
  - 5- صبر و شکیبایی
  - 6- تقوی و پرهیزکاری
  - 7- پیشی گرفتن برای تحصیل و کارهای نیک
  - 8- عفو و بخشش
  - 9- فرو بردن خشم
  - 10- شکر خدا
  - 11- دعا کردن با شرایطش
  - 12- آموختن و آموزش دادن قران و دانش
  - 13- ذکر و یاد خدا
  - 14- دوستی با دوستان خوب و با دیانت
  - 15- صدق و راستی در گفتار و رفتار

نتیجه گیری:

بسیج امکانات آموزشی و توانمند کردن نظام آموزش و پرورش، آموزش تربیت صحیح فرزندان و...؛ نظام بی‌همتای تربیت اسلامی به قدری ظرافت‌ها و نکته‌سنجی‌ها را در تربیت صحیح فرزندان مورد توجه قرار داده است که استخراج، نظام‌مندی و آموزش آن‌ها به خانواده‌ها می‌تواند سبب ایجاد تحولی عمیق و همه‌جانبه در اجتماع گردد. (حاجی ده‌آبادی ص 101)

پس یعنی اگر بخواهیم آثار امر به معروف و نهی از منکر را در جامعه مشاهده کنیم. باید مقدمات و سبب اثر بخشی در وصول به آنان و امکانات هدایت جامع را فراهم نماییم که مهمترین و بزرگترین وسایل تاثیر قدرت، بسیج و سازماندهی نیروهای آموزش دیده، متدین، مومن و جوانان پرشور و نشاط است و سازمان آموزش و پرورش و نظام آموزش عالی می‌توانند از مهمترین نهادهایی باشند که این فرایض را به نحو احسن آموزش دهند.

منابع:

- 1- امام خمینی، المکاسب المحرمه، ج 1، ص 204.
- 2- امام خمینی، سید روح‌الله، تحریر الوسیله، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، 1376، ج 1.
- 3- ابی‌الصلاح حلبی، الکافی، ص 264.
- 4- حاجی ده‌آبادی، محمدعلی؛ تابستان 1383، فقه و حقوق، شماره 1 صص 77-108
- 5- حر عاملی، محمد بن حسن، وسایل الشیعه، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی‌تا، ج 1
- 6- حلی، جعفر بن حسن (محقق حلی)، شرایع الاسلام، بیروت، دارالاضواء، چاپ دوم، 1403 ق، ج 1.
- 7- خواجه نصیرالدین طوسی، تجرید الاعتقاد، ص 428.
- 8- دانشنامه آنالین ویکی پدیا به آدرس <http://fa.wikipedia.org>
- 9- سلیمانی محمد نویسنده وبلاگ هیمه ی بادام به آدرس <http://himeibadam.blogfa.com>
- 10- سید محمدحسین طباطبایی، تفسیر المیزان، ج 4، ص 124.
- 11- سیدمرتضی علم‌الهدی، الذخیره فی علم الکلام، ص 553.
- 12- سروش، محمد؛ فصلنامه حکومت اسلامی، شماره 24؛ مبانی عقلانی امر به معروف و نهی از منکر، صص 62-42.
- 13- شهید اول، الدروس الشرعیه، ج 2، ص 118.
- 14- شهید ثانی، الروضه البهیة، ج 2، ص 224.
- 15- شیخ انصاری، المکاسب، ص 18.
- 16- شیخ طوسی، الاقتصاد، ص 147.
- 17- علامه حلی، قواعد الاحکام، (متن جامع المقاصد، ج 3، ص 483).

- 18- غزالی، ابو حامد، کیمیای سعادت، به کوشش حسین خدیو جم، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، 1374، ج 1.
- 19- کاشف الغطاء، کشف الغطاء، ص 419
- 20- مولی احمد اردبیلی، مجمع الفائدة و البرهان، ج 7، ص 530.
- 21- محمد حسن النجفی، جواهر الکلام، ج 21، ص 358
- 22- نوری، حسین، امر به معروف و نهی از منکر، ترجمه محمد محمدی اشتهاردی، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، 1375.

همایش ملی نشر و نذ مسئول